

Elurikkuse vähenemine suurendab ebavõrdsust

Martin Zobel

Inimtegevusega kaasneb elurikkuse kadu. Suurbritannia Kew botaanikaiaia teadlaste hinnangul on viimase 250 aasta jooksul välja surnud ligi 600 taimeliiki. Lisaks on ohustatud kuni 40 protsenti taimeliikidest. Väljasuremise kiirus sellel perioodil ületas Maa ajaloo keskmist umbes 500 kordal.

Elurikkusel on kaks külge, neist esimene on liikide arv. Looduse toimimise seisukohast on tähtis just kindlale ökosüsteemile omaste liikide arv, millest sõltuvad ökosüsteemi teenused nagu biomassi tootmine, mullateke jms. Piltlikult öeldes – metsa ökosüsteemi seisund oleneb metsaliikide, mitte juhuslike umbrohtude kohalolust. Kui tähtis oleks ainuüksi liikide arv, peaks Tartu raudteejaam pakkuma tõhusat ökosüsteemi teenust, sest seal on leitud palju tulnuktaimi.

Elurikkuse teine külge on liikidevaheline ebavõrdsus. Elurikkuse vähenemisega kaasneb ebavõrdsuse suurenemine. Seda protsessi võib näha nii globaalselt kui ka Eestis. Enamik liike on inimtegevuse tagajärjel vähenemas („kaotajad“) ja asenduvad palju väiksema arvu laienevate liikidega, millel läheb inimese muudetud keskkonnas hästi („võitjad“). Tulemuseks on ühetaolisem biosfäär, kus domineerivad vähesed tugevad liigid, samas kui piirkondlikud eripärad vähenevad. Seda nähtust on kujundlikult nimetatud looduse mäkdonaldiseerumiseks.

Kellest kujunevad võitjad, näitab aeg. Maailma üks sagedasemaid taimeliike on praegu tagasihoidliku moega Indiast pärit harilik sõrmrohi. Puude hulgas on kindlasti üheks võitjaks Kaliforniast pärit kiirekasvuline kiirjas mänd, mida on sisuliselt kogu maailma soojem osa täis istutatud. Üheks suuremaks kahjutekitajaks peetakse aga Brasiilia päritoluga veetaime suurt salviinat, mis ummistab troopilisi mageveekogusid.

Kihistumine vähesteks võitjateks ja paljudeks kaotajateks toimub muuseas ka inimühiskonnas. Hinnanguliselt omas inimkonna rikkam pool 2022. aastal ligikaudu 98 protsenti kogu maailma varadest (Oxfami raport). Kasutades maailma elurikkuse andmeportaali (GBIF), võib tuua paralleeli taimeliikidega – liikide sagedasemale poolele kuulub ligikaudu 95 protsenti kõigist portaalis registreeritud esinemistest. Kasvatat ebavõrdsust peetakse võimalikuks ebastabiilsuse allikaks nii ühiskonnas kui ka looduses.

Kui kohale jõuavad vähesed „globaalsed võitjad“, siis paljud „kaotajad“ taanduvad. Tugeva inimõju tingimustes tekivad võitjate taktikepi all „uused ökosüsteemid“. Seal kohtuvad liigid, mis ei ole evolutsiooni vältel seni kordagi kohtunud. Teatavast hetkest on muutused pöördumatud – ökosüsteemi varasem olek ei taastu.

Uused ökosüsteemid ei pruugi inimesele sobida. Osa troopikametsades asendub näiteks ogalise lantaani tihnikuga, kus liikuda tuleb aiakäärde abil.

Võib arutleda, kas monokultuurne okasvõsa on meie unistuste maastik. Lõuna-Aafrikas on sisse toodud Ameerika männid ja Austraalia eukalüptid koos neile omaste mükoriisaseentega. Uudsete metsade veetarve ületab tunduvalt loodusliku taimkatte oma. Jõgede vooluhulgad vähenevad kuni 80 protsenti ja veehoidlad jäävad tühjaks. Tagajärjeks on krooniline veepuudus, mis võtab drastilised mõõtmed (näiteks Kaplinna veekriis 2017. aastal). Vigade paranduseks alustati uudsete ökosüsteemide likvideerimise programmiga.

Eestis nii hullu seisu pole ja elurikkuse vaesumine toimub kohalikus skaalas. Põhjuseks on valdavalt muutunud maakasutus. Liigirikkad rohumaad on asendunud liigivaeste sekundaarsete metsadega. Põliste metsade elurikkust vähendab intensiivne majandamine. Mõnede liikidele muutused sobivad. Eesti taimede levikuatlase 2020 (koostajad Toomas Kukk, Thea Kull, Ott Luuk, Meeli Mesipuu, Peedu Saar) andmetel on Eesti sagedasemad looduslikud taimeliigid harilik raudrohi ja harilik hiirehernes, nende kannul tuleb inimkaasleja mets-
harakputk. Väga edukalt levivad võõrliigid Kanada pujukakar ja väikeseõieline lemm-malts. Õnneks kaitseb külm kliima meid senituntud globaalsete võitjate eest, aga ilmselt koputavad nad varsti ka meie uksele. Neid aitab kliima soojenemine, aga samuti võivad tekkida külmataluvad genotüübid.

Aga mida elurikkusega ette võtta? Kohalikus skaalas saab kehtestada kaitsekorra, on võimalik ka tervete ökosüsteemide taastamine. Aga globaalses skaalas on lugu teine. Elurikkus on indikaator, mis peegeldab loodusega toimuvat. Liikide kadu on ökosüsteemide degradeerumise kaasnäht, samaaegselt muutub aineringe, toiduahela stabiilsus jm. Tegelikult teame ammu, et inimtegevuse globaalne mõju loodusele on seda suurem, mida rohkem on inimesi, mida rohkem iga inimene tarbib ja mida suurem on tarbitava toote või teenuse ökoloogiline jalajälg. Kuidas seda vähendada, on aga juba hoopis pikem ja väga palju keerulisem jutt.

[Ilmunud ajalehes Postimees 22. aprillil 2023](#)